

СПЕЦИФІКА ДІЇ МЕХАНІЗМІВ РИНКУ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ПРАЦІ

*Ю. В. Чекушина, ст. викладач, Дніпропетровський інститут
Міжрегіональної академії управління персоналом, chekushina@ukr.net*

У статті визначено категорію «ринок інтелектуальної праці» в широкому та вузькому значенні. Розглядаються специфічні прояви механізмів цього ринку. Виявлено економічні фактори, які впливають на формування ціни інтелектуального продукту. Зазначено особливості проявів закону попиту та пропозиції для ринку інтелектуальної праці.

Ключові слова: ринок інтелектуальної праці, ринок праці, інтелектуальний продукт, попит та пропозиція інтелектуальної праці, інтелектуальна сфера, витрати на освіту.

Постановка проблеми. Сучасна світова практика інтелектуалізації економічної діяльності вплинула на зміни параметрів ринку праці, особливо – ринку інтелектуальної праці. Зазначені зміни стосуються як форми, так і змісту відносин у сфері праці. Автор поділяє думку сучасних дослідників [1] про те, що ці зміни обумовлені такими обставинами:

– під впливом чинників науково-технічного прогресу та нової ієрархії факторів виробництва посилюється диференціація сегментів ринку праці;

– набувають розповсюдження нові нестандартні форми зайнятості і моделі організації робочого часу;

– підвищується гнучкість та мобільність сегментів ринку праці, орієнтованих на наукомісткі технології;

– формується глобальний ринок високоінтелектуальної праці (провідні вчені, конструктори, творча інтелігенція);

– зміщуються акценти на якість трудового потенціалу. Зростає роль професійної та соціальної компетентності, а також навчання впродовж життя;

– змінюється характер трудових відносин усередині організацій як за формою, так і за змістом (використовуються новітні інформаційні технології пошуку, підбору та обліку працівників, а також контролю трудової дисципліни).

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У сучасній науковій літературі України важко знайти однозначне визначення поняття «ринок інтелектуальної праці». Щоправда, є спроби визначити інституціональні основи його регулювання [2], а також

охарактеризувати структуру, яка, на думку дослідників, «складніша» за структуру самого ринку праці [3]. При аналізі питань, пов'язаних із ринком інтелектуальної праці, доцільно, на наш погляд, керуватися положеннями О. А. Грішнєвої, яка стверджує, що в умовах соціально-орієнтованої економіки ринок праці стає системою суспільних відносин, соціально-правових норм та інститутів, які забезпечують нормальне відтворення і ефективне застосування праці, кількість і якість якої відповідним чином винагороджуються. Ринок праці розглядається нею як конкретний прояв системи суспільної організації найманої праці в умовах товарно-грошових відносин [4, с. 126].

Формулювання мети статті. Мета цієї статті – з'ясувати сутність та зміст категорії «ринок інтелектуальної праці», а також проаналізувати дії саморегулюючих механізмів цього ринку.

Виклад основного матеріалу дослідження. Однією із визначальних тенденцій, що характеризує особливості економічних відносин на зламі ХХ та ХХІ століть, є посилення ролі інтелектуальної складової економічного та соціального розвитку окремих країн та світової економіки. Інтелектуальний фактор здійснює суттєвий вплив на всю систему соціально-економічних відносин, відповідним чином модифікує дану систему як у цілому, так і її окремі елементи.

Безумовно, такий модифікуючий вплив зазнає і ринок праці, в рамках якого, на наше переконання, можна вести мову про функціонування його особливого сегменту – ринку інтелектуальної праці. Цей ринок,

порівняно із загальним ринком праці, має свої особливості, основними з яких, на нашу думку, є:

1. Представник інтелектуальної сфери, наділений унікальними здібностями (інноваційністю, творчістю, якостями дослідника, конструктора, розробника тощо), відчуває себе на ринку інтелектуальної праці не тільки звичайним носієм робочої сили, а також виявляє більшу чи меншу прихильність до потенційного роботодавця, може реально контролювати і змінювати умови і якість своєї праці.

2. За конкурентною природою ринок інтелектуальної праці є більш недосконалим порівняно з переважною більшістю сегментів ринку праці взагалі, зважаючи на особливості функціонування законів попиту та пропозиції та встановлення ціни на результат інтелектуальної діяльності – інтелектуальний продукт.

3. Своєрідність трудових відносин, які складаються на ринку інтелектуальної праці є передумовою більш чіткої регламентації різних аспектів діяльності його учасників, порівняно із традиційним ринком праці. Звернемо увагу на те, що сучасний ринок інтелектуальної праці забезпечує працівникам найбільш високий рівень захищеності внаслідок «ажіотажного» попиту на їх працю. Водночас, як свідчить вітчизняна практика, наша держава не вважає цей ринок першочерговим об'єктом довгострокових програм зайнятості.

4. На ринку інтелектуальної праці важливішими є нематеріальні аспекти угоди. На ринку праці взагалі це – зміст і умови праці, гарантії зайнятості, перспективи професійного розвитку і кар'єрного росту, сприятливий мікроклімат у колективі, територіальне розміщення підприємства тощо.

Учасниками ринку інтелектуальної праці перш за все оцінюються забезпеченість сучасними засобами праці, гнучкий графік роботи, умови для постійного підвищення кваліфікації, свобода прийняття рішень тощо. Дуже часто на ринку інтелектуальної праці саме ці аспекти угоди стають важливішими, ніж розмір заробітків. Якщо є можливість вибору, сучасний працівник інтелектуальної сфери навіть за умов значної

винагороди часто відмовляється від нецікавої, безперспективної діяльності.

5. На ринку праці роботодавець погоджується на виконання вимог майбутнього працівника, найчастіше не маючи можливості передбачити наслідки найму. Формальні ознаки якості працівника (професія, спеціальність, кваліфікація, досвід тощо) однакові. Але пересвідчитися, що найнятий працівник відповідає стратегічній меті підприємства, чи здатен виконувати необхідні завдання, роботодавець може тільки у процесі трудових відносин усередині організації. На ринку інтелектуальної праці механізм найму носить більш «персоніфікований» та передбачуваний характер, коли роботодавці запрошують саме тих спеціалістів, які вже зарекомендували себе найкращим чином, пропонуючи їм більш вигідні умови контракту, і навіть переманюючи з інших підприємств.

6. Національний ринок інтелектуальної праці надто чутливий до процесів міжнародної міграції. Ринок інтелектуальної праці є відкритою підсистемою, яка відповідає вимогам світового трудового законодавства та через процес світової міграції органічно взаємодіє та конкурує із ринками праці будь якої країни. Представники інтелектуальної праці конкурують між собою не тільки на регіональному рівні, для найбільш кваліфікованих, виняткових спеціалістів ринок, який потребує їх праці, набуває міжнародних і навіть світових масштабів.

7. На відміну від ринку праці взагалі на ринку інтелектуальної праці існує дефіцит власників інтелектуальних здібностей відповідного рівня, а не дефіцит робочих місць, тобто не проявляється безробіття у традиційному розумінні сутності цього поняття. Безробіття на цьому ринку найчастіше добровільне і відбиває позицію вичікування робочого місця, яке б задовольняло особливі потреби людини, а не просто приносило можливість отримання доходу.

8. Ринок інтелектуальної праці не поділяється на традиційні сегменти: ринок первинних (незалежних і підпорядкованих) робочих місць та ринок вторинних робочих місць. Інтелектуальна праця охоплює ринок первинних робочих місць, в якому зайняті

працівники, які мають вищу та спеціальну вищу освіту, адміністративно управлінський персонал, висококваліфіковані фахівці. Вони складають високооплачувані групи працівників, зайнятість яких стабільна і гарантована.

9. Освіта та витрати на освіту набувають більшого значення для ринку інтелектуальної праці, ніж на ринку праці взагалі. Порівняти витрати на освіту з «віддачею» останньої досить важко. У цьому випадку об'єктом аналізу є послуги, тобто інтелектуальна діяльність, результат якої не набуває предметно-речової форми, яка б піддавалася кількісному виміру. У 60-ті рр. XX ст. автор економічного дослідження «Виробництво та розповсюдження знань в США» Ф. Махлуп запропонував розрізняти витрати на освіту як інвестиції, або як споживання в залежності від терміну отримання корисного ефекту. Він писав: «Освіта, – заявляємо ми з усією відповідальністю, – служить чотирьом цілям: вона може збільшити 1) продуктивність, але не в дуже близькому майбутньому, 2) продуктивність у найближчий час, 3) задоволення, насолоду, але не в дуже близькому майбутньому, 4) задоволення, насолоду просто зараз. Якщо витрати на освіту сприяють досягненню першої та другої цілей (або обох разом), то їх необхідно розглядати як інвестиції...». У другому і четвертому випадках затрати на освіту розглядалися відомим ученим як споживання. На увагу заслуговує той факт, що витрати на виробниче навчання, які безпосередньо мають місце на виробництві, Махлуп вважав не споживанням, не інвестицією, а витратами виробництва [5, с. 27].

Враховуючи визначені особливості ринку інтелектуальної праці, розглянемо відмінності проявів на ньому законів попиту та пропозиції.

Збільшення масштабів науково-технічного прогресу супроводжується суттєвими змінами якісних характеристик працівників, що зумовлює збільшення попиту на висококваліфіковану інтелектуальну працю. Виникає необхідність постійного підвищення освітньо-кваліфікаційного рівня й удосконалення професійно-галузевої структури інтелектуальних ресурсів. Попит на

ринку інтелектуальної праці визначається здатністю виробництва створювати нові сучасні робочі місця. Однак механізм дії ринку інтелектуальної праці зберігає нестабільність власного функціонування, внаслідок чого не забезпечується ефективна праця і його перерозподіл між галузями і сферами діяльності.

Аналітичне вираження функції попиту, тобто залежність попиту від детермінант, які її визначають, можна представити у вигляді такої формули:

$$Q^d = f(p, T_x, D, \varepsilon, q), \text{ де} \quad (1)$$

Q^d – попит на інтелектуальну працю;
 p – ціна інтелектуальної праці, заробітна плата фахівців вищої кваліфікації;
 T_x – технології, їх науко-місткість;
 D – фінансовий стан фірм (підприємств) і рівень їх доходності;
 ε – очікування підприємців відносно коливання майбутніх цін на інтелектуальну працю і власних доходів;
 q – попит на продукт, при виробництві якого використовується інтелектуальна праця.

Сучасні вітчизняні дослідники виділяють також попит виробництва на фахівців; на заміщення вакантних посад висококваліфікованих працівників та просто вільні робочі місця; на часткову заміну практиків без вищої освіти; на компенсацію втрат фахівців внаслідок природних причин та вступу їх до закладів післядипломної освіти, аспірантури, докторантури [6, с. 105].

Проаналізуємо механізми пропозиції на ринку інтелектуальної праці. Пропозиція праці визначається кількістю робочої сили, яку пропонують працівники. Насамперед, величина даної пропозиції визначається таким фактором, як ціна інтелектуальної праці, заробітна плата висококваліфікованих фахівців. За інших рівних умов, заробітна плата даної категорії ринку праці буде дещо вищою за середній рівень, оскільки висококваліфікована праця здатна приносити більшу вартість.

Детермінанти, які визначають кількість праці, яку кваліфіковані фахівці зможуть запропонувати, дозволяють зробити аналітичний запис функції пропозиції ана-

логічний запису функції попиту у вигляді формули:

$$Q^s = f(p, C, c, \varepsilon, N), \text{ де} \quad (2)$$

Q^s – пропозиція інтелектуальної праці;

p – ціна інтелектуальної праці, заробітна плата висококваліфікованих фахівців;

C – витрати на професійне відтворення висококваліфікованої робочої сили;

c – витрати на фізичне відтворення висококваліфікованої робочої сили залежно від віку, стану здоров'я, сімейного стану;

ε – очікування фахівців відносно майбутніх умов роботи та їх заробітку;

N – масштаби міграції висококваліфікованої робочої сили; виїзд на роботу за кордон або приплив іноземних фахівців.

Формування пропозиції інтелектуальної праці залежить від типу інтелекту працівника (вербальний, механічний, художній, соціальний), його здібностей, досвіду роботи, життєвих планів, рівня загальної та професійної культури.

Залежно від співвідношення попиту та пропозиції розрізняють три типи кон'юнктури ринку інтелектуальної праці: 1) трудодефіцитну, коли попит перевищує пропозицію; 2) трудонадлишкову, коли пропозиція перевищує попит; 3) рівноважну, коли попит відповідає пропозиції.

Зазначимо, що ринок інтелектуальної праці як органічна складова ринкової економіки залежить від наявності та розвиненості її елементів (включаючи ринки капіталу, житла, освітніх послуг тощо), які визначають міру свободи руху робочих місць (тобто їх створення і ліквідації) та перерозподілу працівників між сферами зайнятості, галузями господарства і територіями. Ринок інтелектуальної праці, підкоряючись в цілому законам попиту та пропозиції, регулюється не тільки макро- та мікроекономічними, але й соціальними, зокрема соціально-психологічними чинниками, які не завжди мають прямий вплив на формування заробітної плати.

Щодо результату інтелектуальної діяльності – інтелектуального продукту, то тут, на наш погляд, при визначенні його ціни вирішуються принаймні три проблеми:

– проблема оцінки витрат на створення

інтелектуального продукту. Як правило, у матеріальному виробництві економічний ефект характеризується прибутком і рентабельністю. У випадку інтелектуальної праці відсутня чітка залежності між витратами на створення інтелектуального продукту й економічним ефектом від його практичного застосування;

– проблема оцінки економічного ефекту від впровадження інтелектуального продукту у виробництво. Прогнозування ефективності ускладнюється через те, що процес його впровадження триває досить довго у порівнянні із ефектом матеріального виробництва;

– проблема перерозподілу економічного ефекту від практичного застосування між його власником і користувачем, коли предметом оцінки стає не сам продукт, а його комерційне право на використання (ліцензії, копіювання).

Ексклюзивність та унікальність інтелектуальних продуктів призводить до абсолютної нееластичності попиту та пропозиції, їх обмеження. Існує одиничний продавець та одиничний покупець. Придбати інтелектуальний продукт може тільки той, хто здатний і відповідно підготовлений (фінансово і технічно) до його використання. Наприклад, рівень виробництва повинен відповідати рівню винаходу.

Якщо в умовах масового виробництва попит на товар є попитом масового споживача з середньою платоспроможністю, то для інтелектуального виробництва характерний попит одиничного покупця або обмеженого кола споживачів. Така сама ситуація спостерігається щодо пропозиції інтелектуальних продуктів. У цьому випадку розуміють винятковість та неповторність об'єкту продажу – на ринку існує одиничний продавець. Крива попиту співпадає з кривою пропозиції по осі ординат і показує зміну ціни (див. рис. 1).

Змінна величина – ціна інтелектуального продукту не визначається тільки попитом (D) і пропозицією (S), але й іншими чинниками. Власник інтелектуального продукту має такі можливості: реалізувати продукт або ліцензію на його використання, започаткувати власне виробництво на основі

винаходу. Якщо виробництво налагоджене, то він може самостійно експортувати в країну потенційного споживача, а також створювати філіали. Мінімальна ціна продавця не може бути менше суми матеріальних витрат на створення інтелектуального продукту, заробітної плати і прибутку. Максимальна ціна залежатиме від кількості проданих ліцензій.

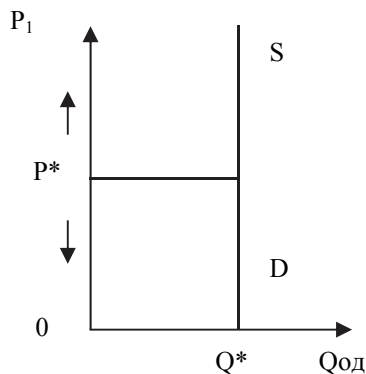

Рис. 1. Попит та пропозиція на інтелектуальний продукт

Покупець інтелектуального продукту має такі можливості: здійснити власні НДДКР з метою створення аналогічного винаходу і наступного його використання у власному виробництві, обрати найвигідніший варіант у випадку його альтернативи; свідомо порушити патентні права власника інтелектуального продукту з можливим відшкодуванням збитків. Мінімальна ціна може бути нульовою, якщо при переговорах розголошено таємницю ноу-хау. Максимальна – пов’язана з оцінкою інших вкладів, наприклад, депозитів. Якщо максимальна ціна покупця більше мінімальної ціни продавця, відбувається купівля-продаж інтелектуального продукту. Встановлення кінцевої ціни залежить від дії багатьох факторів, серед яких можна виділити юридичні, економічні та маркетингові.

Юридичні фактори пов’язані, насамперед, із кількістю та характером прав на використання продукту (тип ліцензії, патенту). Економічні – включають: економічний стан продавця і покупця (фінансування, монополія); розмір ринку продукції, яка випускається за ліцензією (великий – мінімальна ціна, середній – нормальна, малий – максимальна); розміри витрат на освоєння вина-

ходу (конкуренція на ринку, динаміка курсів валют, ставки процентів банків, необхідність модернізації виробництва, рівень інфляції); державне регулювання (податки, експортно-імпортні обмеження, митні та державні збори, патентно-ліцензійні угоди).

На наш погляд, інтелектуальні продукти за маркетинговими факторами можна розділити за:

- ступенем унікальності продукту. Виділяються інтелектуальні продукти, які мають аналоги (замінники, модифікації), масова продукція, яка є результатом винаходу, а також виключно унікальні та одиничні продукти – (відкриття, унікальні твори мистецтва та культури);

- стадією освоєння. Виділяються інтелектуальні продукти фази ідеї (ціна мінімальна), фази патентування (вища ціна), фази впровадження (максимальна ціна).

На підставі порівняльного аналізу ринку праці взагалі та ринку праці інтелектуальної за показниками результатів діяльності, переходу прав власності, особливостей трудових відносин в аспекті трудового контракту, кон’юнктури попиту та пропозиції, а також враховуючи аналітичне визначення функцій попиту та пропозиції на ринку інтелектуальної праці, пропонуємо надати формулювання категорії «ринку інтелектуальної праці» як у широкому, так і вузькому значенні.

У широкому значенні ринок інтелектуальної праці можна визначити як систему соціально-економічних відносин між власниками засобів виробництва та власниками інтелектуальних здібностей щодо задоволення попиту перших на працю, а других – на робочі місця, які є джерелом їх засобів існування.

У вузькому значенні – це механізм взаємодії представників інтелектуальної праці та споживачів результатів їхньої діяльності (інтелектуального продукту), ціна на які залежить від ступеня складності роботи. Продукт ринку інтелектуальної праці найчастіше орієнтований на окремі категорії споживачів, але іноді він масово розповсюджений. Вартість інтелектуальної праці встановлюється на рівні більш високому, ніж на ринку праці взагалі.

Висновки. Таким чином, на ринку ін-

телектуальної праці взаємодіє обмежена кількість представників інтелектуальної сфери та споживачів результатів їхньої праці (інтелектуального продукту), ціна на який залежить від ступеня складності інтелектуального завдання, яке вирішується. Особливості ринку інтелектуальної праці в межах національного ринку праці зумовлюють специфіку законів попиту та пропозиції, ціноутворення тощо.

Інтелектуальна праця – це доцільна, творча, розумова, професійна діяльність людини, спрямована на неуречевлені форми виробництва для задоволення власних потреб. Інтелектуальна праця дає економічний ефект у вигляді інтелектуального продукту, враховується у мікро- і макроекономічних показниках та має підприємницьку вартість (інтелектуальний капітал).

В умовах України, де інтелектуальна праця ще не набула статусу визначального фактору економічного розвитку, важливим є створення умов для зміни подібної ситуації з метою стимулювання інтелектуально-інноваційних принципів діяльності вітчиз-

няної ринкової системи. На наш погляд, провідну роль тут повинна відігравати держава через застосування ефективних форм і методів державного регулювання процесів, які відбуваються на ринку інтелектуальної праці України.

Література

1. Экономика знаний: коллективная монография / Отв. ред. В. П. Колесов. – М.: ИНФРА, 2008. – 432 с.
2. Зінов'єв Ф. В. Інституціональні основи регулювання ринку інтелектуальної праці в Україні / Ф. Зінов'єв, Ю. Віхорт // Держава та регіони. – 2009. – № 3. – С. 63–67.
3. Щербак В. Г. Сучасні тенденції на ринку інтелектуальної праці в умовах становлення неоекономіки / В. Щербак // Право і безпека. – 2010. – № 4. – С. 113–118.
4. Грішнова О. А. Економіка праці та соціально-трудова відносини: Підручник [Текст] / О. А. Грішнова. – К.: Знання, 2004. – 535 с.
5. Махлуп Ф. Производство и распространение знаний в США. – М.: Изд-во «Прогресс». – 1966. – 462 с.
6. Енциклопедичний словник: Соціально-трудова сфера: 100 термінів і понять / Під заг. ред. С. В. Мельника. – Луганськ. – 2005. – 168 с.

В статті определена категория «рынок интеллектуального труда» в широком и узком значении. Рассмотрена специфика механизмов функционирования этого рынка. Выявлены экономические факторы, влияющие на процесс установления цены интеллектуального продукта. Отмечены особенности характера действия законов спроса и предложения для рынка интеллектуального труда.

Ключевые слова: рынок интеллектуального труда, рынок труда, интеллектуальный продукт, спрос и предложение интеллектуального труда, интеллектуальная сфера.

General and specific definitions of intellectual labor market are given. Specific mechanisms of this market operations are considered. Economic factors influencing the price formation process for an intellectual product are identified. The peculiarities of laws of demand and supply influencing intellectual labor market are determined.

Keywords: intellectual labor market, labor market, intellectual product, the supply and demand for intellectual labor, intellectual sphere.

Рекомендовано до друку д. е. н., проф. Пилипенко Ю. І.